

UŽMIRŠTIEJI PRŪSAI

ARCHEOLOGIJA, ISTORIJA, PDAVIMAI
IR TURISTINIAI MARŠRUTAI

UŽMIRŠTIEJI PRŪSAI

Archeologija, istorija, padavimai
ir
turistiniai maršrutai

Vilnius Mintis 1999

aigdami dar kartą apžvelkime prūsų istorijos etapus. Prūsų etnogenezę galima būtų nagrinėti dviem aspektais, kaip aisčių ir kaip jau pačių prūsų.

Aisčiai, t.y. Baltijos pietinių pakrančių vakarų baltai, buvo tiesioginiai prūsų protėviai. Aisčių susidarymas siekia žalvario amžių ir siejasi su genčių - Virvelinės keramikos kultūros nešėjų - atėjimu prie Baltijos krantų (XIII a. pr. Kr.). Jos atėjo čia iš pietryčių. Nuo IV a. pr. Kr. su jomis aktyviai bendrauja Lužitėnų kultūros (Vakarų Pamario) atstovai. Šios sąveikos rezultatas - aisčių (vakarų baltų sembų-notangų grupės) kultūra. Nuo I a. pr. Kr. ją galima apibūdinti gana stabiliomis laidojimo apeigomis ir tam tikrų daiktų rinkiniu. Ši kultūra aiškiai atitinka jau susiklosčiusį etnosą, gyvenantį gimininėje-gentinėje sanklodoje, nes aptinkami atskiri archeologiniai mikroregionai, gyvenviečių (taip pat ir piliakalnių) grupės.

Iš esmės apie pačius prūsus galima kalbėti tik nuo V a. Tai laikai, kai Semboje ir gretimose žemėse ima blėsti Romos epochos materialinės kultūros tradicijos ir atsiranda etnokultūrinių naujovių. Pastarosios siejasi su "tautų kraustymosi" laikais, kurie palietė ir Sembą. Tarp ateivių būta ne tik sugrįžusių iš hunų žygių aisčių, bet ir kai kurių germanų genčių atstovų, kurie po Vėlbarko kultūros suirimo patraukė į rytus. Pastaruosius mini Jordanas, juos vadindamas "vidivarijais" (sen. germ. k. - "išmincingi kariai"). Vietos etninės tradicijos susilieja su įtakomis iš Europos pietų bei vakarų, tai atsispindi prūsų materialinėje kultūroje. Sudėtingi etniniai procesai vyksta ir pačioje Semboje. Jų dėka susidaro prūsų tauta, tikriausiai šis procesas baigėsi VII

amžiaus pabaigoje. Vėliau į prūsų visuomenę įsiliedavę kai kurie klajoklių tautų atstovai ir skandinavų vikingai. Tai skatino prūsų visuomenės atvirumą.

Ankstyvaisiais viduramžiais prūsai pradeda ryškiai skirtis nuo kitų baltų. Tačiau nedera užmiršti, kad ir tuomet prūsų kultūros etnolingvistinis pamatas išliko baltiškas.

Kai etninėje aisčių teritorijoje galutinai susiformuoja gimininė-gentinė santvarka, prūsiškas arealas, be Sembos, aprėpia žemes į rytus nuo Deimenos upės (daugiausia Priegliaus pakrantes) ir vėlesnės Notangos žemes bei iš dalies Bartą. Priskirti prie aisčių senienų ir vakarinę Mozūrų dalį būtų kol kas problemiška. Reikėtų pabrėžti, kad I tūkstantmečio pirmojoje pusėje aisčių arealas tikriausiai dar buvo apgyvendintas gana sporadiškai. Vieninteliu kompaktiškai apgyventu šios tautos arealu galima laikyti tik Sembą. Ji ir tapo nuo V a. prūsų kultūros plėtotės centru.

Kadangi nuo Vyslos žiočių į Sembą atvykdavo pavieniai vidivarijų bendrijos atstovai, tad sembai atidžiai stebėjo ir šią teritoriją. Kazimierz Godlowskio nuomone, pirmasis sembų poslinkis Vyslos link (pasitikti vidivarijų?) vykęs V amžiaus pirmojoje pusėje. Mano nuomone, tai kol kas neįrodyta. Šių laikų "baltų" senienos (daugiausia **Pasargės**, lenk. Paslenkos kapinyne) gali būti priskirtos ir daugiataučiams vidivarijams. Jau VI amžiaus viduryje prūsai atsiranda ir Vyslos dešiniajame krante, daugiausia Nogatos upės pakrantėse. Kai kurios vietos Mozūrų vakaruose: **Mingfen** (lenk. Miętkie), **Macharen** (lenk. Machary) kapinynai jau VI a. pradžioje irgi paliudija, kad čia esama sembų. Tiesa, iš pradžių šie paminklai turėjo bruožų (urnos su angomis), kurie juos skiria nuo sembiškųjų.

VIII amžiaus pradžioje svarbiausia prūsų kultūros dalis vėl susitelkia Semboje. Nogatos upės žemupių gyventojai glaudžiai bendradarbiauja su prekybos ir amatų centru Truso, bet X amžiuje užpelkėjęs Nogatos žiotims, dauguma gyventojų tikriau-

siai pasitraukia į Sembą. Iki X amžiaus tik kai kuriuos paminklų į rytus nuo Deimenos upės (pavyzdžiui, piliakalnis prie **Kraupiškėnų** (vok. Kraupischkehmen, rus. Zalivnoje) galima susieti su tikrąja prūsų kultūra. Iš esmės tuo metu Karaliaučiaus krašto rytinę dalį reikia laikyti gana savarankiška. Čia plėtojasi vietinės vakarų baltų kultūros: Tilžės apylinkėse - skalviai, prie Gumbinės - šiaurės jotvingių grupuotės. Kai kurie vakarų įtakos pėdsakai (pirmiausia - vakarų slavų tipo žiestinė keramika) čia atnešti tik nuo XI amžiaus pradžios. Bet prūsų laidojimo apeigos (dviejų aukštų kapai) šiose žemėse nežinomos.

Sembų judėjimas į rytus ir į pietryčius už Deimės ir Alnos (rus. Lava) upių prasideda nuo XII amžiaus. Sembai ieško naujų duoklininkų ir ariamos žemės plotų. Todėl XII-XIII amžių sankirtoje susidaro tam tikras prūsų, skalvių ir jotvingių kultūrų bendrumas, atsiranda panašūs mirusiųjų laidojimo apeigų variantai - orientacija galva į šiaurę, taip pat artima inventoriaus nomenklatūra. Tiesa, naujai įsisavintose žemėse žinomi prūsų piliakalniai su ovalinėmis aikštelėmis (jotvingių piliakalniai - išžastos formos, skalvių - beveik be įtvirtinimų) neturi ilgalaikio žmonių gyvenimo pėdsakų, jie tikriausiai įrengti tik dėl kryžiuočių antpuolių grėsmės. Taigi 11 "prūsų" žemių, kurias pirmasis pamini Petras Dusburgietis, laikytinos istorine fikcija. Jos nuo senovės buvo apgyvendintos vakarų baltų genčių, o ne pačių prūsų. Prūsai čia, kaip ir vakariniame Vyslos krante bei Kulmo žemėje, atsirasdavo karo žygių metu arba geriausiu atveju tesudarė visuomenės viršutinį administracinį tarpsluoksnį.

TURINYS

PRATARMĖ 5

I. PRŪSŲ ARCHEOLOGIJA (Valdemaras Šimėnas)

ARCHEOLOGINIŲ TYRINĖJIMŲ

PRŪSIJOJE ISTORIJA 11

PRŪSŲ KILMĖS BEIEŠKANT 52

II. SEMBŲ PALIKIMAS (Vladimiras Kulakovas;

vertė Vaclovas Mikailionis)

KADA ATSIKADO PRŪSIJA 117

SEMBA IKI V AMŽIAUS 124

SEMBA VIDURAMŽIŲ PRIEŠLENKSTYJE 136

SEMBA ANKSTYVAISIAIS VIDURAMŽIAIS 160

PRŪSŲ MATERIALINĖS KULTŪROS LIEKANOS 193

PRŪSŲ ETNOGENEZĖ 202

III. PRŪSŲ PADAVIMAI IR SAKMĖS

RYTŲ PRŪSIJOS SAKMĖS 207

ŽMONĖS PASAKOJA 236

IV. MARŠRUTAI

(Vladimiras Kulakovas, Valdemaras Šimėnas)

SEMBA – PRŪSŲ ŽEMĖS CENTRAS 257

1. Po vakarinę Sembą 263

2. Po rytinę Sembą 297

AISMARIŲ PAKRANTĖMIS IKI ŠVENTAPILĖS 307

ALNOS PAUPIAIS 331

KELIONĖS PO NADRUVA

1. Nadruvių Romovės beieškant 339

2. Angrapės paupiais 345

3. Jotvingių “salelėje” 353

LITERATŪRA 362

Už 33

Užmirštieji prūsai:
archeologija, istorija, padavimai
ir turistiniai maršrutai. - Vilnius:
Mintis, 1999. - 360 p.: iliustr.

Knygoje apibendrinami naujausi duomenys apie savitos prūsų tautos istorinę raidą, pateikiama gausių faktų, liudijančių, kokios nepagrįstos ir pangermanistų, ir panslavistų pretenzijos į šio krašto palikimą. Ne tik istorinę atmintį, bet ir gilią dvasinę patirtį atskleidžia prūsų sakmės bei padavimai, o turistiniai maršrutai kviečia aplankyti įdomiausias Karaliaučiaus krašto vietas.

UDK 943.11 + [902+910.4] (431.1) (470.26)
(474.5) + 398(431.1)

UŽMIRŠTIEJI PRŪSAI

Archeologija, istorija, padavimai
ir turistiniai maršrutai

Redaktorius Vaclovas MIKAILIONIS
Meninis redaktorius Romas DUBONIS

1999. 13,5 aut. l. Užsakymas 72
“Minties” leidykla, Z. Sierakausko g. 15, 2600 Vilnius.
Spausdino UAB Leidybos centras, Strazdelio g. 1, 2600 Vilnius
Kaina sutartinė

Kada atsirado prūsai?

Kuo jie buvo panašūs į mus, lietuvius, ir kuo skyrėsi?

Kokią reikšmę turėjo Brutenio ir Videvučio įkurta teokratinio pobūdžio santvarka kitoms baltų tautoms ir Europos raidai?

Ką mena nebylūs, griūvantys Prūsijos kultūros paminklai ir naujų Karaliaučiaus krašto kolonistų paniekinti baltiški vietovardžiai?

Į šiuos ir daugelį kitų klausimų bando atsakyti naujausi archeologų, istorikų, etnologų tyrimai, taip pat padavimai bei legendos.

O norinčius aplankyti užmirštuosius prūsus kviečiame pakeliauti turistiniais maršrutais.

